

## **РЭЦЭПЦЫЯ ФАЛЬКЛОРНЫХ ЖАНРАЎ У БЕЛАРУСКАЙ РУСКАМОЎНАЙ РАМАНІСТЫЦЫ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XX СТАГОДДЗЯ**

Праблема мастацкай рэцэпцыі заўсёды была адной з асноўных у літаратуразнаўстве. Розныя яе аспекты (пераклад, літаратурныя ўплывы і сувязі, наследаванні, крытычныя інтэрпрэтацыі і водгукі) даследаваліся даўно, але сам тэрмін толькі ў другой палове XX ст. увайшоў у актыўны навуковы ўжытак. Тэарэтыкі рэцэптыўнай эстэтыкі (нямецкія вучоныя Ханс Роберт Яус і Вольфганг Ізер), абапіраючыся на філасофію герменеўтыкі, разглядалі літаратуру як дыялог паміж творам і чытачом-інтэрпрэтатарам, а гісторыю літаратуры – як гісторыю чытацкага ўспрымання. Уводзячы ў кола даследавання такія катэгорыі, як «чытач» і «грамадства», прадстаўнікі рэцэптыўнай эстэтыкі (Х. Лінк, У. Бут, С. Чэтмэн і інш.) вывучалі мастацтва ў яго залежнасці ад гістарычнага і культурнага кантэксту. А са з’яўленнем тэорыі інтэртэкстуальнасці дыяпазон механізмаў «упісвання» культурных з’яў у мастацкі тэкст значна пашырыўся: ад традыцыйных «уплываў» да постмадэрнісцкай «цытатнай свядомасці». У ракурсе ўсіх гэтых ідэй ужо сам аўтар паўстае не толькі і не столькі як стваральнік-дэміург (той, хто ўздзейнічае), а як чытач-успрымальнік. Аднак гэтае «ўспрыманне» не азначае абсалютнага капіравання, абсалютнай тоеснасці з першакрыніцай, а выступае як складаны працэс спасціжэння, аналізу і ацэнкі.

Мастацкая рэцэпцыя, такім чынам, – гэта «запазычванне пісьменнікам ідэй, матываў, вобразаў, сюжэтаў з твораў іншых пісьменнікаў ці літаратур з іх далейшым творчым асэнсаваннем (трансфармацыяй)» [5, 592]. Гэта заўсёды творчы акт той асобы, якая яе адчувае, крэатыўнае пераасэнсаванне пэўнага зместу, адначасовае яго ўзнаўленне і «перастварэнне». Фальклор у дадзеным сэнсе заўсёды быў тым універсальным эксперыментальным матэрыялам, які дапамагаў не толькі знайсці новыя тэмы, ідэі, вобразы, сродкі мастацкай выразнасці, але і пашырыць усталяваную жанравую парадыгму. У XX стагоддзі інавацыйная функцыя фальклору (фальклор як крыніца наватарства) зноў актуалізавалася. «Пасалонь» А. Рэмізава (1906), «Голем» Г. Майрынка (1915), зборнік «Кантэ хонда» Ф. Г. Лоркі (1921), «Тры ракі» У. Ванчуры (1936), «Тысяча крылатых жораваў» Я. Кавабата (1951), творы лацінаамерыканскіх «магічных рэалістаў» (А. Карпенцэра, М. Астурыаса, Г. Маркеса), афра-амерыканскай пісьменніцы Т. Маррысон, В. Распуціна, А. Кіма – гэта толькі нязначная частка творцаў, якія ў той ці іншай форме звярнуліся да народнай культуры. Не сталі выключэннем і беларускія пісьменнікі (В. Казько, А. Казлоў, А. Глобус і інш.). Даволі цікавыя прыклады творчага пераасэнсавання фальклорных твораў можна назіраць і ў беларускай рускамоўнай раманістыцы другой паловы XX стагоддзя.

У раманах рускамоўных аўтараў фальклор выступае ў розных функцыянальных іпастасях: 1) *ілюстрацыйнай* ці *дэкаратыўнай* (у форме прамой цытаты, апісання пэўных звычаяў і абрадаў); 2) у якасці *фальклорных запазычанняў* (паэтычны фалькларызм – фальклор як крыніца вобразнасці і своеасаблівай паэтыкі); 3) як *сродак жанравай мадыфікацыі*.

Фальклорны матэрыял беларускія рускамоўныя пісьменнікі даволі часта ўводзяць у апавядальную канву з мэтай стварэння пэўнага антуражу. У першую чаргу гэта тычыцца гістарычных раманаў, сярод якіх неабходна згадаць раманы Э. Скобелева «Мирослав, князь Дреговичский: Дума о минувшем» (1979), І. Мялы «Принада» (1982) і «Овсяный бунт» (1986). Так, у рамане Э. Скобелева можна сустрэць і апісанні некаторых народных свят, і імёны язычніцкіх багоў, разнастайныя былічкі і чуткі: *«Был слух, прилетело чудо-юдо о семи хвостех и семи головах и пожирало ненасытно малых детей; был еще (слух), что пал с неба Перунов огонь и до тла сжѣг кыявку, селище; метили бози в Киев, вертеп беззакония, да пожалели, отсрочив погибель; тамо и сямо вещало зверье человеческими голосами, предрекая кровопролития и мор»* [9, 138]. Большасць з падобных тэкстаў-«цытат» з’яўляецца толькі містыфікацыяй, як, між іншым, і сам твор, стылізаваны пад старажытны рукапіс, стваральнікам якога выступае пераследуемы летапісец-язычнік. Прыведзеныя аўтарам фальклорныя творы, ці іх імітацыя, прызначаны не проста перадаць каларыт эпохі, а праз падрабязны паказ светапоглядных уяўленняў язычнікаў выявіць таксама складанасць і драматычнасць падзей канца X ст.

На другім узроўні рэалізацыі фальклорнай рэцэпцыі ў рускамоўнай літаратуры назіраецца, у першую чаргу, творчае пераасэнсаванне фальклорнага стылю, а разам з тым і вобразнасці. Тут ужо можна гаварыць пра пэўныя матыўныя, вобразныя, функцыянальныя запазычанні [10], стылізацыю ці парадзіраванне фальклорных твораў у літаратуры.

Так, напрыклад, І. Мяла ў рамане «Принада», арыентуючыся на фальклорныя традыцыі і, найперш, на традыцыі народнай смехавай культуры, паралельна з прамой цытацыяй і фальклорнай стылізацыяй уводзіць у твор і адпаведных персанажаў (каханая Несцеркі – вядзьмарка Аўдоцця), звяртаецца да своеасаблівага хронасінтэзу, сумяшчэння эпічнага часу з фальклорным. Так атрымоўваецца, што Аўдоцця жыве ўжо не адно стагоддзе і некалі даўно яна была каханкай самага Уладзіміра Манамаха, які, *«чтобы увидеться с нею, за один день успевал доскакать на коне из Чернигова до Киева»* [7, 271].

Функцыямі казачнага дарыльшчыка надзяляе аднаго са сваіх персанажаў у рамане «Забереги» (1978 г. – першая публікацыя, 1981 г. – асобнае выданне) А. Савелічаў. *«Не жулик, но и не праведник, не злодей, но и не святоша, не дурак, но и не умник, не вещун, но и не кощун...»* [8, 400], – гэты дзівакаваты «старичок-муховичок» дапамагае Айно з прадуктамі, купляе форму ў Максіміліяна Міхайлавіча і аддае яе назад, збірае грошы на новы танк для арміі. Напрыканцы ж твора яго, *«последнего из Торговатых»* [8, 406], як ворага народа арыштоўваюць – і ён знікае назаўсёды. Знікаюць

назаўжды, аднак ужо на полі бою, ізбішынцы Кузьма Ражын, Спірыдон Спірын і муж вясковай настаўніцы Альбіны Адамаўны, рэпрэсаваны да вайны за прыпеўку пра раённае кіраўніцтва. У нечым яны нагадваюць былінных герояў ці казачных асілкаў.

Такія асацыяцыі выклікае не столькі колькасць персанажаў, колькі адпаведны стыль аповеду. Часам ён набывае пэўную метафарычнасць і ўмоўнасць, набліжаючыся пры гэтым да народных былін і гераічных балад, дзе, па сцвярджэнні Л. Салавей, «падзеі ... (смерць на полі бою, рэкі крыві, ручаі слёз), падаюцца ў роздумным, эпічна спакойным ключы, але яны заўсёды прапускаюцца праз бачанне і адчуванне пакінутай мірнай сям'і, блізкіх людзей» [1, 126]. Ваенная рэчаіснасць у рамане, сапраўды, перадаецца пераважна праз успрыманне жанчыны. Як і ў баладзе, у рамане амаль адсутнічаюць падрабязныя апісанні ваенных рэалій. Увага канцэнтруецца не на гераічных учынках ваяроў, а на трагізме падзей, які падкрэсліваецца асобнымі дэталямі (напрыклад, ваенны хірург, «*кровищей заляпанный*» [8, 153], здаецца Домне мясніком). У асобных моманты раман набывае алегарычнае гучанне і прымае форму казачнага аповеду шляхам алюзій, прыёмаў персаніфікацыі і адухаўлення (тэлефон, з якім «*не потолкуешь по-людски*» і якога «*люто боялись*» [8, 56]; пёс Балабон і маці-ваўчыца, якія, хоць і не размаўляюць, але думаюць і адчуваюць, як людзі) ці нават прыпавесці. У дадзеным выпадку традыцыйныя для «вясковай прозы» («Развітанне з Мацёрай» В. Распуціна, «Вавёрка» А. Кіма, «Паляванне на Апошняга Жураўля» А. Жука, «Неруш» і «Хроніка дзетдомаўскага сада» В. Казько) прыёмы антрапамарфізму і адухаўлення, як трапна заўважыў беларускі літаратуразнаўца П. Васючэнка, дазваляюць «праз падключэнне «звярынай» мудрасці, з элементамі інтуіцыі, інстынкту, даследаваць цьмяныя праявы светабудовы, дайсці да патаемных вытокаў існавання чалавека ў прасторы-часе» [3, 744].

Рысы народнага эпасу прысутнічаюць і ў гістарычных раманах Э. Скобелева і С. Зайцава, дзе фальклор выступае не толькі як аснова своеасаблівай вобразнасці і паэтыкі, але і як сродак жанравай мадыфікацыі. Напрыклад, аўтарскае вызначэнне ўжо згаданага рамана Э. Скобелева «Мірослав, князь Дреговичский: Дума о минувшем» можа суадносіцца адначасова з двума рознымі жанрамі і рознымі традыцыямі – літаратурнай і фальклорнай. З аднаго боку, жанравая намінацыя думы атаясамліваецца з літаратурнымі ўспамінамі, а з другога – адсылае да эпічнай традыцыі ўкраінскага фальклору і тым самым прапаноўвае чарговы ключ для інтэрпрытацыі рамана.

У рамане-быліне «Побеждая – оглянись» (1986) С. Зайцава паэтыкастваральная і мадыфікацыйная функцыі фальклору цесна звязаныя паміж сабою – адна з'яўляецца фактарам і перадумовай другой. Да таго ж, фальклор у рамане яшчэ і крыніца інфармацыі. Апісваючы ў сваім творы прамінулае (далетапісныя часы), пісьменнік звычайна вымушаны абапірацца на асобныя навуковыя рэканструкцыі археалагічных знаходак і, у большай ступені, на ненавуковыя крыніцы: мову і вусную народную творчасць.

Дзеянне рамана С. Зайцава «Побежда – оглянись» адбываецца на беларускіх землях IV ст. н. э. Звестак пра далетапіснае мінулае ўсходніх славян захавалася вельмі мала. Напрыклад, аўтары навукова-папулярнай кнігі «Беларусь далетапісная» І. Масляніцына і М. Багадзяж сярод сваіх асноўных крыніц называюць кнігі Герадота, асобных арабскіх падарожнікаў, «Гетыку» гоцкага гісторыка VI стагоддзя Іярдана, «Магілёўскую хроніку», «Віцебскі летапіс», «Вялесаву кнігу» (сапраўднасць якой яшчэ аспрэчваецца некаторымі навукоўцамі), а таксама народны эпас: германскую «Сагу аб Тыдрыку Бернскім» і рускія быліны [6]. На Беларусі вядомы толькі адзіны запіс твора гэтага жанру («Пра Іллю Мурамца, вызваліцеля Себежа»), зроблены на беларуска-рускім памежжы. Аднак асобныя быліны змяшчаюць звесткі пра беларускія землі і беларускіх князёў. Праўда, аўтарская мадыфікацыя рамана, відаць, можа тлумачыцца не столькі жаданнем «ліквідаваць прабелы» беларускай народнай эпічнай традыцыі (тым больш, што ў беларускім эпасе пераважаюць не вершаваныя, а пражанічныя творы. Подзвігі ж некаторых былінных герояў, пэўныя гістарычныя звесткі складаюць змест іншых жанраў: багатырскіх казак, гістарычных і тапанімічных легенд), і нават не спасылкай на асноўныя крыніцы інфармацыі. Падобнае жанравызначэнне, як ужо адзначалася вышэй, з'яўляецца пэўным тлумачэннем і абгрунтаваннем своеасаблівай паэтыкі твора, дзе рэальнымі падаюцца не толькі палітычныя інтрыгі і бітвы з іншымі плямёнамі, але і бітвы з пачварамі і магічныя ператварэнні. Так, пісьменнік даволі падрабязна спыняецца як на апісанні бітвы Таця з пачварным Агнявержцам, так і на апісанні знешняга выгляду апошняга: *«Трижды звал Огневержца Тать, трижды голос его хороводил с эхом, трижды рушился болотный покой. И лишь на третий клич появилось чудище. Содрогнулся Тать, увидев его, но не отступил.*

*Чёрно-зелено было туловище Огнянина. Между острыми шипами его застряли клочки водорослей и комья трясиного ила. Из пасти между длинными зубами прорывался розоватый пар. Чёрные когти стучали на ходу друг о друга. И от тяжёлой поступи ощутимо вздрагивала земля, вода рябилась в омутax, качались кочки»* [4, 182]. Разам з тым маштабы тагачасных ваенных падзей С. Зайцаў перадае праз алегарычнае апісанне крумкача і ваўка, адвечных сімвалаў вайны, смерці і іншасвету ў еўрапейскай народнай традыцыі: *«Про Ворона сказали, что он разучился летать и оглушел. В нём осталось умение лишь для того, чтобы медленно проковылять по земле от трупа к трупу. Волчи загривки бугрились складками сала, животы оплыли жиром. И до отупения доводила хищников сытая лень. Разляжется такой на пыльной дороге и дремлет. А человека услышав, только в сторону отползёт. Не найдёт сил, чтобы ногами подпереть тяжёлое брюхо. Вот кому раздолье!»* [4, 173] Такое блізкае суседства рэальнага з казачным і містычным з'яўляецца характэрным для народнага эпасу. Геналагічнай рысай быліны паралельна з гістарычнай рэальнасцю, фалькларысты называюць і «наяўнасць густога пласта

фантастыкі, міфалагічных рэмінісцэнцый, слядоў магіі і анімізму» [2, 24], што так ці інакш адлюстравана і ў рамане «Побежда – оглянись».

Прааналізаваўшы, такім чынам, шэраг твораў, мы можам сказаць, што беларускія рускамоўныя пісьменнікі актыўна звяртаюцца да вуснай народнай творчасці. Часта гэтая рэцэпцыя носіць рэпрадуктыўны характар, што асабліва актуальна для гістарычнай раманістыкі. Паралельна творча пераасэнсаваны фальклор выступае крыніцай мастацкіх вобразаў, сюжэтных калізій, паэтыкі твораў, што, у сваю чаргу, стварае спрыяльную глебу для новых жанравых утварэнняў.

## ЛІТАРАТУРА

1. Беларускі фальклор: энцыклапед.: у 2 т. Т. 1: Акапэла – Куцця / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск, 2005.
2. Восточнославянский фольклор: Слов. науч. и нар. терминологии / редкол.: К. П. Кабашников (отв. ред.) и др. – Минск, 1993.
3. Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т. Т. 4. Кн. 1. 1966–1985 / навук. рэд. У. В. Гніламёдаў, С. С. Лаўшук. – 2-е выд. – Мінск, 2004.
4. *Зайцев, С.* Побежда – оглянись: Роман-былина / С. Зайцев. – Минск, 1986.
5. Літэратуразнаўчыі словнік-довіднік / пад рэд. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів. – Київ, 1997.
6. *Масляніцына, І. А.* Беларусь далетапісная: гістарычныя нарысы / І. А. Масляніцына, М. Багадзяж. – Мінск, 2010.
7. *Мяло, І.* Принада: Роман / І. Мяло. – Минск, 1982.
8. *Савеличев, А.* Забереги: Роман / А. Савеличев. – Минск, 1981.
9. *Скобелев, Э.* Мирослав, князь Дреговичский: Дума о минувшем / Э. Скобелев. – Минск, 1979.
10. *Трыкова, О. Ю.* Сказка, быличка, страшилка в отечественной прозе последней трети XX века: учебное пособие / О. Ю. Трыкова. – Ярославль, 2000.